

Paulina Puszcz

Uniwersytet Śląski, Instytut Pedagogiki
<https://orcid.org/0000-0002-0495-400X>

Alicja Kalus

Uniwersytet Jana Długosza w Częstochowie, Wydział Nauk Społecznych
<https://orcid.org/0000-0001-7397-3151>

Emilia Mazurek

Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk o Wychowaniu
<https://orcid.org/0000-0002-2132-8756>

Biograficzne uczenie się ról rodzicielskich matek

Biographical learning of the parental roles of mothers

Abstrakt:

Podjęcie roli rodzicielskiej stanowi istotne zadanie rozwojowe okresu wczesnej dorosłości oraz znaczące doświadczenie w biografii człowieka. Realizowanie roli rodzicielskiej to proces, którego człowiek uczy się w biegu życia. Jednym z rodzajów uczenia się jest uczenie się biograficzne. Celem badań była rekonstrukcja wydarzeń i okoliczności wpisanych w bieg życia kobiet, które stanowiły kontekst ich biograficznego uczenia się roli rodzicielskiej. W badaniach wzięło udział 15 kobiet w wieku od 24 do 35 lat, będących matkami. W wyniku przeprowadzonych badań ustalono, że biograficzne uczenie się roli rodzicielskiej przez matkę zachodzi poprzez uczenie się z biografii własnej i biografii Innych, w wymiarze świadomym i nieświadomym, indywidualnie lub w relacji z Innym(i). Dla biograficznego uczenia się roli rodzicielskiej duże znaczenie ma okres wzrastania i rozwoju w domu rodziny pochodzenia. Szczególnie znaczące są tu doświadczenia życiowe zdobywane w relacji z matką oraz obserwowanie jej w roli matki. Wnioski płynące z prezentowanych badań mogą stanowić podstawę do tworzenia programów edukacyjnych skierowanych do (przyszłych) matek oraz do przygotowania specjalistów wspierających kobiety w pełnieniu roli rodzicielskiej.

Słowa kluczowe: biografia, biograficzne uczenie się, macierzyństwo, rola rodzicielska.

Abstract:

Taking on a parental role is an important developmental task of early adulthood and a significant experience in the biography. Fulfilling the parental role is a process that a person learns in the course of life. Biographical learning is one of the types of learning. The aim of the research was to reconstruct the events and circumstances described in the course of women's lives, which constituted the context of their biographical learning of the parental role. The practical goal is to develop recommendations for educational programs supporting (future) mothers in fulfilling their parental role. The research was conducted in a biographical perspective. The study involved 15 women aged 24 to 35 who are mothers. As a result of the conducted research, it was established that the biographical learning of the parental role by the mother takes place through learning from her own biography and the biography of Others, in the conscious and unconscious dimension, individually or in relation to the Other(s). For biographical learning of the parental role significant is the period of growth and development in the home of the family of origin. The life experiences gained in the relationship with the mother and observing her as a mother are particularly significant here. Results from the presented research can be the basis for creating educational programs aimed at (future) mothers and for preparing specialists supporting women in their parental role.

Keywords: biography, biographical learning, motherhood, parenting role.

Wprowadzenie

Swoistość pojęcia biografii wynika z faktu, iż jest ono obecne w języku potocznym, a jednocześnie jest „złożonym, naukowym konstruktem” (Alheit, 2015, p. 23), dla którego charakterystyczna jest wielowymiarowość i niejednoznaczność. Biografia jest definiowana jako „indywidualny los człowieka rozpostarty między jego narodzinami a jego śmiercią (czas życia), a równocześnie akt jego własnej, kreatywnej aktywności” (Lalak, 2010, p. 39). Biografia może być postrzegana przez pryzmat jej dwóch wymiarów: rzeczywistego i językowego (Lalak, 2010). Wymiar rzeczywisty ukazuje biografie jako życie usytuowane na tle społeczno-kulturowym, stanowiące sumę różnorodnych wydarzeń, doświadczeń i przeżyć. Z kolei językowy wymiar biografii to historia życia przyjmująca formę opowieści. Podobnie pojęcie biografii definiuje Peter Alheit (2015, p. 23), pisząc, iż jest to „napięcie między pojęciem biegu życia jednostki a opowieścią o historii życia”. W biografii tkwi edukacyjny potencjał. Bieg życia, opowiadanie historii życia i podejmowanie nad nią namysłu mogą stać się przestrzenią i źródłem uczenia się. Ma ono

związek ze stawaniem się rodzicem i autokreacją do rodzicielstwa (Wąsiński, 2011, 2018, 2021).

1. Biograficzne uczenie się – założenia teoretyczne

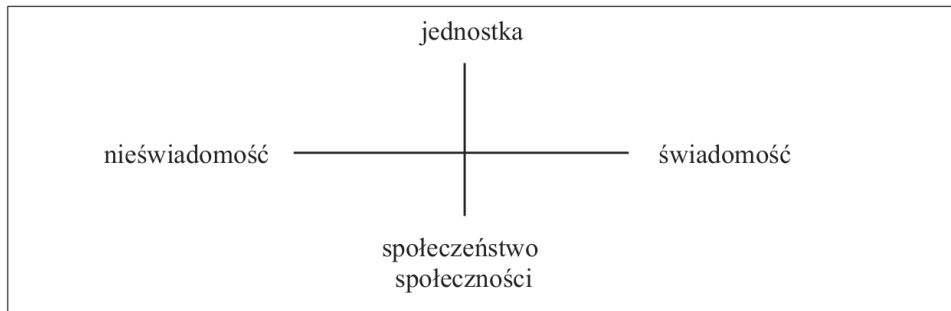
Znaczący wkład w opisanie i wyjaśnienie procesu biograficznego uczenia się miał wspomniany już niemiecki socjolog Peter Alheit (1995, 2002, 2011, 2015). Autor wyjaśnia, że biograficzne uczenie się to „własne, autokreacyjne działania podmiotów, refleksyjnie organizujących swoje doświadczenia w sposób, który generuje spójną osobowość, tożsamość, nadaje znaczenie historii ich życia oraz komunikowalną, społecznie żywotną perspektywę świata życia, kierującą ich działaniami” (Alheit 1995, za: Tedder and Biesta 2009, p. 21). Jest to zatem proces polegający na nadawaniu subiektywnych znaczeń własnym doświadczeniom życiowym dzięki biograficzności i refleksyjności (Alheit, 2011, 2015). Procesy biograficznego uczenia się zachodzą w odniesieniu do historycznych, społecznych i kulturowych kontekstów, w których żyje człowiek i w których one same są usytuowane (Alheit, 2011). Ten rodzaj uczenia się wyróżnia temporalność. Nadawanie znaczeń doświadczeniom odnosi się do przeszłości, terażniejszości, przyszłości oraz do czasu rozumianego szerzej, tj. jako etapu w historii, danej epoki (Tedder and Biesta, 2009). Człowiek może biograficznie uczyć się w trakcie dziania się zdarzeń, jak i nawiązując do doświadczeń z przeszłości (Golonka-Legut, 2015).

Elżbieta Dubas (2015, 2017) wyróżnia dwa komponenty biograficznego uczenia się: uczenie się z biografii własnej oraz uczenie się z biografii Innych. Biografia rozumiana jest tu jako tło uczenia się zawierające *life history* (tj. fakty z życia człowieka) oraz *life story* (tj. subiektywne elementy biografii, np. osoby znaczące, sytuacje trudne, role życiowe) (Dubas, 2017). Autorka wyjaśnia, że biograficzne uczenie się jest to „uczenie się na kanwie opowieści lub wiedzy biograficznej, pozyskanej z własnych doświadczeń życiowych lub zaczerpniętej z biografii Innych; to uczenie się z przypominanych doświadczeń, zawartych we własnej pamięci biograficznej, w wyniku refleksji nad własną biografią” (Dubas, 2011, p. 7).

Z kolei Hanna Solarczyk-Szwec (2015) charakteryzuje proces biograficznego uczenia się przy pomocy dwóch wymiarów (tj. świadomy-nieświadomy, jednostka-społeczeństwo), które wyodrębniają cztery obszary (Rys. 1). Autorka wyróżnia następujące kategorie: świadoma biograficznego uczenia się jednostka, świadome biograficznego uczenia się społeczności, nieświadoma biograficznego uczenia się jednostka, nieświadome biograficznego uczenia się społeczności. Świadome biograficznego uczenia się jednostki i społeczności opowiadają lub

analizują biografię własną, lub Innych z zamiarem uczenia się z niej. Oznacza to, że „podejmujący aktywność dostrzega(ją) potencjał edukacyjny biografii” (Mazurek, 2017, p. 55). Natomiast jednostki i społeczności nieświadome biograficznego uczenia się, mimo że uczą się z biografii, nie wiążą tego z uczeniem się (Solarczyk-Szwec, 2015, Mazurek, 2017).

Rysunek 1. Cztery ćwiartki biograficznego uczenia się

Źródło: Solarczyk-Szwec, 2015, p. 122.

Autobiografia i biografie Innych mogą stać się źródłem i przestrzenią uczenia się, dzięki któremu człowiek (re)organizuje i (re)interpretuje własne doświadczenia życiowe. Proces biograficznego uczenia się może zachodzić na każdym etapie życia. Jest całożyciowym, zindywidualizowanym i subiektywnym procesem uczenia się z biografii własnej i Innych poprzez namysł, refleksję, (re)interpretację, ocenę, przetwarzanie i autokreację, zachodzącym świadomie lub nieświadomie, samodzielnie lub we współpracy z innymi, wymagającym biograficzności i refleksyjności oraz odbywającym się w określonym kontekście historycznym, społecznym i kulturowym.

2. Rola rodzicielska – ustalenia terminologiczne

Pełnienie funkcji rodzicielskiej jest uważane za kluczowe zadanie w okresie dorosłości (Havighurst, 1981). Rola rodzicielska jest rozumiana jako „kontynuacja roli związanej z pcią oraz ról małżeńskich” (Rostowska, 1995, p. 48) bądź partnerskich (Janicka, 2006).

Rodzicielstwo może być rozpatrywane z różnych perspektyw: intrapsychicznej, interpersonalnej i kontekstualnej (Bakiera, 2020). Z jednej strony jest to całokształt kwestii odnoszących się do roli rodzica w życiu i wychowaniu

dziecka (aspekt interpersonalny). Pełnienie roli rodzicielskiej to w tym zakresie „działania podejmowane na rzecz potomstwa” (Bakiera, 2017, p. 15), których istotą jest opieka i wychowanie (Bakiera, 2013), troska o rozwój dziecka, o relacje z dzieckiem oraz o jakość wychowania. Obecność rodzica w życiu dziecka ma niepodważalną wartość. Istotnym obszarem badań nad rolą rodzicielską (zob. np. Wąsiński, 2011, 2018, Bakiera, 2020, Kuryś, 2010, Kuryś-Szyncel, 2017, Pryszmont-Ciesielska, 2013a, 2013b) jest rozpatrywanie jej z perspektywy rodzica, czyli ukazywanie jej intrapsychicznego aspektu (Bakiera, 2020). Podkreśla się, że rodzicielstwo to „obszar podmiotowej aktywności dorosłych, którzy poprzez autonomiczne decyzje wychowawcze zdobywają osobiste doświadczenia” (Bakiera, 2013, p. 22). Zatem rodzicielstwo może być źródłem rozwoju człowieka (Harwas-Napierała, 2003; Bakiera, 2013; Ładażyński, 2020), zachodzącym w konkretnym kontekście społeczno-kulturowym (zob. np. Adamski, 2002; Slany, 2002; Kwak, 2005, 2014; Kawula, 2005; Giddens, 2006; Bakiera, 2006; Opozda, 2017; Błasiak, 2017; Bakiera, 2020).

Pełnienie roli rodzicielskiej to proces, którego człowiek uczy się w trakcie życia. Zgodnie z teorią kształtowania się roli rodzicielskiej (Rostowska, 1995), uczenie się tej roli rozpoczyna się już w dzieciństwie i następuje poprzez zdobywane doświadczenia w rodzinie macierzystej, transmitowane międzypokoleniowo wzorce odgrywania roli rodzicielskiej i wzory zachowań związanych z rolami. Arkadiusz Wąsiński (2018, 2021) podkreślił znaczenie podmiotowych działań człowieka obejmujących przetwarzanie doświadczeń domu rodzinnego i urzeczywistnianie własnej koncepcji bycia rodzicem poprzez stałą, twórczą autokreację do rodzicielstwa. Ma ona biograficzny wymiar. Aktywność człowieka dorosłego związana jest z kreowaniem własnej wizji rodzicielstwa, a także stałego jej rekonstruowania pod wpływem doświadczeń procesu bycia i stawiania się rodzicem. Zatem podjęcie i pełnienie roli rodzicielskiej jawi się jako znaczące doświadczenie w biegu życia człowieka. Uczenie się roli rodzicielskiej może zachodzić w odniesieniu do biografii własnej oraz Innych.

3. Założenia metodologiczne

Przedmiotem badań było biograficzne uczenie się roli rodzicielskiej przez matkę. Celem badań była rekonstrukcja wydarzeń i okoliczności wpisanych w bieg życia kobiet, które stanowiły kontekst ich biograficznego uczenia się roli rodzicielskiej. Główne pytanie badawcze brzmiało: jak przebiega proces biograficznego uczenia się roli rodzicielskiej przez matkę? W toku badań poszukiwano odpowiedzi na następujące pytania szczegółowe:

- W jakich sytuacjach zachodzi biograficzne uczenie się roli rodzicielskiej?
- Z czyich biografii kobiety uczą się pełnienia roli rodzicielskiej?
- Jakie doświadczenia życiowe są znaczące dla kształtowania się roli rodzicielskiej matki?

Badania zostały zrealizowane na podstawie paradygmatu interpretatywnego, w biograficznej perspektywie badawczej (Kaźmierska, 2013, Urbaniak-Zajęc, 2011). Zatem osoby biorące udział w badaniach postrzegano jako podmioty refleksyjnie przyglądające się swojej historii życia i podejmujące trud jej opowiadania. Powstałą opowieść o historii swojego życia traktowano jako konstrukt aktualny tu i teraz, w momencie udziału w badaniach, gdyż można ją opowiadać wciąż na nowo. Nie jest ona bowiem „sztywnym konstruktem” (Segiet, 2021, pp. 301). Opowiadanie o swoim życiu „oznacza odczytywanie znaczeń i nadawanie sensu przeżyтым doświadczeniom z perspektywą ich odniesienia do terażniejszości i przyszłości. Postawa ta odzwierciedla subiektywny odbiór rzeczywistości jako osobiste, niepowtarzalne, zaangażowane i twórcze jej doświadczenie” (Dubas, 2020, pp. 123). Biografia ściśle wiąże się z uczeniem się.

W badaniach wzięło udział 15 kobiet w okresie wczesnej dorosłości (tj. od 24 do 35 lat). Wszystkie były matkami. Okres pełnienia przez nie roli matki obejmował od 3 miesięcy do 10 lat. Trzydzieścioro badanych kobiet miało wykształcenie wyższe, dwie średnie. Dwanaścioro mieszkało w dużym mieście, trzy w małym mieście. Czternaścioro z nich to mężatki, jedna z narratorek była niezamężna. Szczegółowa charakterystyka badanych przedstawiona jest w tabeli 1.

Tabela 1. Charakterystyka osób badanych

	wiek	wykształcenie	miejsce zamieszkania	status na runku pracy	stan cywilny	staż małżeński	liczba dzieci	wiek dzieci	wiek urodzenia pierwszego dziecka
Monika	28 lat	wyższe	duże miasto	aktywna zawodowo	mężatka	3 lata	1	21 miesięcy	26 lat
Weronika	31 lat	wyższe	duże miasto	bierna zawodowo	mężatka	4 lata	1	8 miesięcy	30 lat
Elżbieta	24 lat	średnie	duże miasto	bierna zawodowo	mężatka	rok	1	2 lata	22 lata

Iwona	29 lat	średnie	małe miasto	bezrobotna	mężatka	10 lat	3	10 lat, 8 lat, 5,5 roku	21 lat
Aleksandra	35 lat	wyższe	duże miasto	aktywna zawodowo, dorywcza	mężatka	10 lat	3	7 lat 5 lat 2,5 roku	28 lat
Patrycja	27 lat	wyższe	duże miasto	aktywna zawodowa	panna	-	1	4 lata	23 lata
Julia	28 lat	wyższe	małe miasto	bierna zawodowo	mężatka	5 lat	1	9,5 miesiąca	27 lat
Hanna	27 lat	wyższe	duże miasto	bierna zawodowo	mężatka	6 lat	1, Narra-torka w ciąży	2 lata, 6 miesięcy ciąży	25 lat
Natalia	35 lat	wyższe	duże miasto	aktywna zawodowo	mężatka	8 lat	2	5 lat, 1,5 roku	30 lat
Helena	31 lat	wyższe	duże miasto	aktywna zawodowo	mężatka	4 lata	2	2,5 roku, 11 miesięcy	28 lat
Joanna	26 lat	wyższe	duże miasto	bierna zawodowo	mężatka	3 lata	1	3 miesiące	26 lat
Ewa	29 lat	wyższe	duże miasto	aktywna zawodowo	mężatka	3 lata	1	3 lata	26 lat
Martyna	35 lat	wyższe	duże miasto	aktywna zawodowo	mężatka	10 lat	2	8 lat, 4 lata	27 lat
Małgorzata	35 lat	wyższe	małe miasto	aktywna zawodowo, dorywczo	mężatka	10 lat	3	9 lat, 4 lata, 3 lata	27 lat
Beata	31 lat	wyższe	duże miasto	aktywna zawodowo	mężatka	4 lata	2	3,5 roku, 15 miesięcy	27 lat

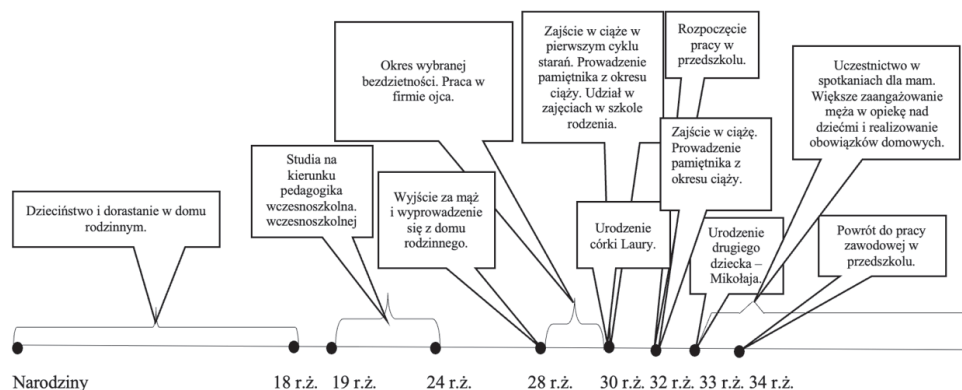
Materiał empiryczny został zgromadzony poprzez przeprowadzenie autobiograficznego wywiadu narracyjnego (Schütze, 2012, Kaźmierska and Waniek, 2020), analizę dokumentów osobistych – fotografii (Sztompka, 2005) oraz przeprowadzenie wywiadu częściowo ustrukturyzowanego (Łobocki, 2011). Wywiady zostały przeprowadzone w ramach dwóch spotkań w dwutygodniowym

odstępie czasowym. Podczas pierwszego spotkania został przeprowadzony autobiograficzny wywiad narracyjny, który rozpoczął się od zachęcenia osoby badanej do snucia opowieści słowami: *Proszę, opowiedz mi o swoim macierzyństwie*. Na tym etapie narratorka tworzyła nieprzerwaną, spontaniczną narrację. Po jej zakończeniu osoba przeprowadzająca wywiad zadawała pytania odnoszące się do poruszonych w wypowiedzi wątków, a także do ważnych dla badań kwestii: uczenie się pełnienia funkcji rodzicielskiej z własnej biografii i biografii Innych, relacje z innymi osobami w rodzinie, wydarzenia z historii życia mające znaczenie w procesie uczenia się roli matki, autorefleksja w zakresie sposobu odgrywania roli matki. Wywiady trwały od około 1 godziny do 2,5 godzin. Drugi etap badań polegał na przeprowadzeniu wywiadu częściowo ustrukturyzowanego. Zadawane pytania dotyczyły tego, czy i czego badane nauczyły się w kontekście pełnienia roli matki poprzez opowiadanie własnej historii życia podczas pierwszego wywiadu. W trakcie tego wywiadu narratorki pokazywały także wybrane przez siebie fotografie ilustrujące ich biografie. Powstała narracja wizualna stanowiła wzbogacenie wywiadu, umożliwiła głębsze poznanie subiektywnego świata narratorek.

Wszystkie wywiady – zarówno z pierwszego, jak i drugiego etapu gromadzenia materiału empirycznego – zostały poddane transkrypcji, a następnie autoryzacji. Podczas transkrypcji starano się o jak najwierniejsze oddanie treści wywiadu, uwzględniając jego atmosferę i okazywane przez badane emocje. Porządkowanie materiału empirycznego oparto na schemacie opracowywania materiału narracyjno-biograficznego pochodzącego od wielu Narratorów (Dubas, 2011). Opracowano ogólną prezentację osoby badanej, zawierającą podstawowe dane demograficzne i wypowiedź centralną. Następnie stworzono *life history*, stanowiącą spis najważniejszych wydarzeń w biegu życia badanej w porządku chronologicznym wraz z ich krótką charakterystyką. Na tej podstawie opracowano linię życia każdej narratorki (Gramling, Carr, 2004), stanowiącą graficzną ilustrację najważniejszych wydarzeń składających się na bieg życia badanej, wzbogaconą fotografiami, wybranymi przez narratorkę (rys. 2). Następnie dokonano analizy frekwencji wyrazów i pól semantycznych w wypowiedziach badanych. W dalszej kolejności opracowano *life story*, ukazującą rolę osób znaczących w biograficznym uczeniu się roli rodzicielskiej, obraz siebie jako matki, obraz dziecka, subiektywne sensory i znaczenia nadawane rodzinie, macierzyństwu, uczeniu się (Dubas, 2011).

Materiał empiryczny opracowany w ten sposób dla każdej z badanych został poddany analizie porównawczej, której celem było znalezienie podobieństw i różnic pomiędzy analizowanymi biografiami. W wyniku analizy dwóch biografii zrekonstruowano ich ogólną organizację (Kaźmierska and Waniek, 2020). Uzyskany

Rysunek 2. Linia życia jednej z narratorek

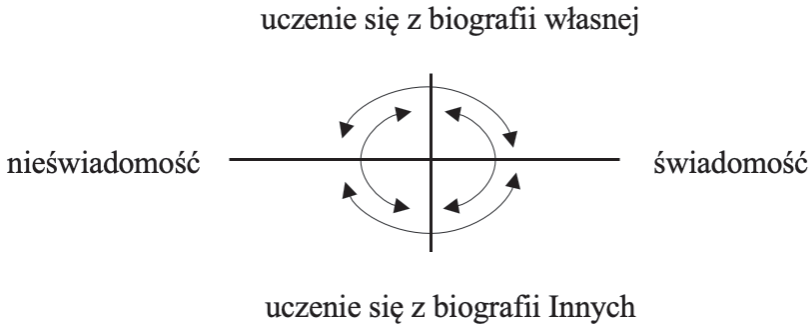
materiał stał się przedmiotem porównania kontrastowego (Urbaniak-Zajac, 1999, Kaźmierska and Waniek, 2020). Jego celem było „uzyskanie kategorii wspólnych wszystkim przypadkom i odkrycie alternatywnych procesów społecznych, które są zasadnicze dla stworzenia modelu teoretycznego” (Kaźmierska and Waniek, 2020, pp. 142). Po zakończeniu analizy i interpretacji materiału empirycznego opracowano raport końcowy z przeprowadzonych badań.

Badania zostały przeprowadzone z zachowaniem zasad etyki badań naukowych. Przed przystąpieniem do badań wszystkie (potencjalne) osoby badane zostały zapoznane z celem i przebiegiem badań, planowaną publikacją ich wyników oraz z zasadami przechowywania pozyskanych danych i ewentualnym wtórnym ich wykorzystaniu. Każda kobieta biorąca udział w badaniach została zapewniona o anonimowości i poufności prowadzonych badań, a także o możliwości rezygnacji z udziału na każdym etapie procesu badawczego bez podania przyczyny. Wszystkie badane wyraziły pisemną zgodę na udział w badaniach, a także publikację wyników.

4. Wyniki badania

Dokonana rekonstrukcja jednostkowych biografii badanych kobiet wskazuje, iż biograficzne uczenie się roli rodzicielskiej matki zachodzi w ramach uczenia się z biografii własnej i z biografii Innych w sposób świadomy lub nieświadomy. Wylaniają się zatem następujące wymiary biograficznego uczenia się roli rodzicielskiej: świadome uczenie się z biografii własnej, nieświadome uczenie się z biografii własnej, świadome uczenie się z biografii Innych oraz nieświadome uczenie się z biografii Innych (rys. 3). Biografia własna i biografie Innych

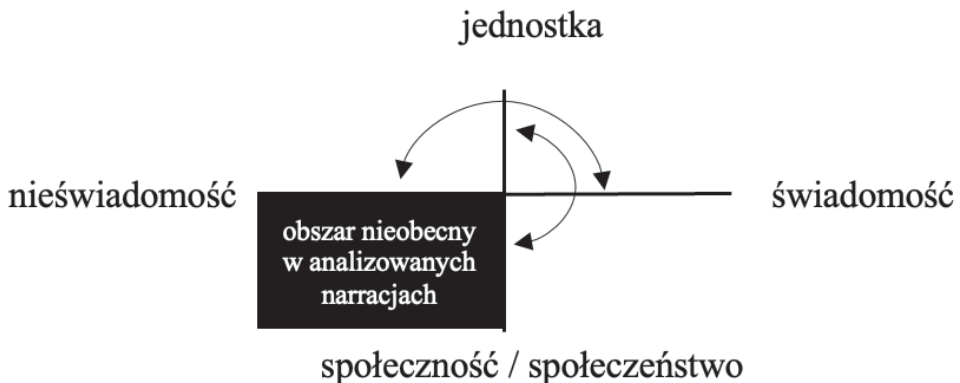
Rysunek 3. Model biograficznego uczenia się roli rodzicielskiej: uczenie się z biografii własnej i biografii Innych

(w szczególności osób znaczących, tj. członków najbliższej rodziny) współlistnieją ze sobą, wzajemnie się przeplatają, pokrywają przez dłuższe bądź krótsze okresy, łączą się ze sobą, oddziałują na siebie, dlatego czasem trudno jest odizolować proces uczenia się z biografii własnej od procesu uczenia się z biografii Innych. Na rys. 3 wzajemne przenikanie się biografii oznaczone jest strzałkami.

Proces biograficznego uczenia się roli rodzicielskiej badanych matek zachodził jeszcze w innych wymiarach niż te przedstawione powyżej. Badane kobiety uczyły się indywidualnie lub z inną/yymi osobą/ami oraz w społeczności (Rys. 4). Indywidualne biograficzne uczenie się roli rodzicielskiej zachodziło w sposób świadomy i nieświadomy. W analizowanych narracjach nie ujawniło się zaś nieświadome biograficzne uczenie się pełnienia roli rodzicielskiej w społeczności (por. Solarczyk-Szwec, 2015).

Rysunek 4. Model biograficznego uczenia się roli rodzicielskiej: uczenie się indywidualne i w społeczeństwie/społeczności

4.1. Proces świadomego uczenia się roli rodzicielskiej z biografii własnej

Polega on na intencjonalnym podejmowaniu refleksji nad biegiem własnego życia w kontekście stawania się i bycia matką. Zachodzi on zarówno podczas sytuacji spontanicznych, jak i celowo zainicjowanych przez badane kobiety lub wywołanych przez inne osoby z ich otoczenia. Polega na indywidualnej aktywności osoby uczącej się bądź w relacji z innymi osobami (w tym w społeczności/społeczeństwie). Biograficzne uczenie się roli matki przebiega zatem w ramach indywidualnej pracy nad biografią podczas wspominania, zastanawiania się, podejmowania prób ukierunkowanych na zmianę własnej biografii rodzicielskiej, rozmawiania z Bogiem. Zachodzi ono także w relacji z innymi ludźmi, którzy celowo zachęcają do refleksji nad własną biografią (np. podczas zajęć dydaktycznych w ramach edukacji akademickiej, zajęć terapeutycznych) bądź uczestniczą w spontanicznym namyśle nad biografią (np. podczas towarzyskich rozmów i wspominania przeszłości). Są to zatem zarówno profesjonaliści, jak i laicy z najbliższego otoczenia (w tym członkowie rodziny). Warto podkreślić, że narratorki zastanawiały się nad sobą w roli matki podczas autobiograficznego wywiadu narracyjnego. Opowiadanie o swoim życiu przyczyniło się – ich zdaniem – do chęci dokonania zmian w odgrywania roli rodzicielskiej oraz wyznaczania nowych celów w autokreacji do rodzicielstwa.

W sumie zdałam sobie sprawę, że często nawet nie myślę o sobie w kategoriach tego, że jestem matką. Było to jakby takie ogarnięcie się, takie postawienie się: jestem matką i w sumie zaraz dwa lata. Takie zderzenie się trochę. Pomimo że mam to na co dzień, ale mimo wszystko, takie zderzenie się z tym. (Monika, 28 lat; fragment wypowiedzi z wywiadu częściowo ustrukturyzowanego)

Na podstawie analizy materiału empirycznego można stwierdzić, iż są pewne komponenty biografii własnej, które szczególnie sprzyjają świadomemu biograficznemu uczeniu się roli rodzicielskiej. Są to doświadczenia z okresu wychowywania się w rodzinie pochodzenia oraz doświadczenia związane z własnym macierzyństwem (w tym przede wszystkim te z okresu ciąży i pierwszych dni po narodzinach dziecka, doświadczenia współdzielone z dzieckiem oraz związane z sytuacjami trudnymi). Wspomnienia z okresu pozostawania pod opieką i wpływem wychowawczym rodziców pomagały w konfrontowaniu się z pytaniem, jakim chcę być rodzicem dla swojego dziecka. W efekcie niektóre badane matki świadomie powielały wzory z rodziny pochodzenia bądź rezygnowały

z tego. Pełnienie funkcji macierzyńskiej poprzez świadome pielęgnowanie wartości domu rodzinnego, występowało zwłaszcza jako czerpanie wzorców z doświadczeń związanych z własną matką (biografia Iwony, Julii, Hanny, Natalii, Joanny, Ewy). Natomiast negatywne doświadczenia zdobyte w domu rodzinnym, wynikające z dysfunkcji i patologii w rodzinie, wpisały się tak mocno w pamięć autobiograficzną niektórych badanych (Moniki, Elżbiety, Patrycji, Heleny, Beaty), że stały się powodem do podejmowania takich działań rodzicielskich, które chronią przed powielaniem błędów rodziców.

Moja mama wypracowała u nas – u mnie i w siostrach – strach przed nią, że jak coś zrobiliśmy, to pierwsze było nie, że mama będzie zła czy będzie jej przykro, tylko że mama będzie krzyczeć, uderzy itd. I nie chciałam, żeby moje dzieci tak na mnie reagowały, że się będą bały, będą uciekać albo rozpłaczą się, zanim jeszcze coś powiem, bo wiedzą, co je czeka. Najbardziej pamiętam ten strach przed gniewem mamy, że będzie awantura, będzie lanie. (...) Teraz jak nawet muszę zwrócić Neli uwagę, to pracuję, myśląc, jak to powiedzieć w jak najbardziej wychowawczy sposób, na tyle, w jakim stopniu umiem, wiem i potrafię. (Beata, 31 lat; fragment wypowiedzi z autobiograficznego wywiadu narracyjnego)

Ciąża oraz narodziny dziecka – jako momenty przełomowe w biografii – konfrontowały dotychczasowe wyobrażenia na temat roli rodzicielskiej z rzeczywistością. Kobiety uczyły się wtedy przede wszystkim w działaniu, przez doświadczanie, ale także poprzez intencjonalny namysł nad biografią własną w okresie burzliwych zmian. Podobnie działo się w kontekście sytuacji trudnych, wywołanych chorobami i cierpieniem (biografia Weroniki, Martynty, Iwony, Ewy i Moniki). Wydarzenia te pozbawiały narratorki (poczucia) kontroli nad życiem. Uczenie się postrzegały jako szansę odzyskania poczucia kontroli i sprawstwa, a także jako lekcję na przyszłość w kwestii ustalania priorytetów wychowawczych i budowania więzi z dzieckiem.

Była taka sytuacja zdrowotna, że na 1,5 minuty moje serce przestało pracować. To było mocne wydarzenie dla mnie i dla mojej rodziny. To był moment, że muszę pewne rzeczy uporządkować, bo niepotrzebnie pewne rzeczy spakowałam i noszę. Dziś ci nie powiem, że pochodzę ze złego domu, ale z wadami. A czas przed wypadkiem to był czas, gdzie ja cały czas chodziłam z żalem ogromnym. Dziś już tak nie myślę, ale to ja musiałam przepracować, uporządkować w sobie. I to też mi pozwoliło przepracować obraz macierzyństwa. To jakby te trudności były w tej sferze, były uloko-

wane w osobie mojej mamy i mojej relacji z nią. Były to takie duże zmiany. Duże takie porządkowanie. (Martyna, 35 lat; fragment wypowiedzi z autobiograficznego wywiadu narracyjnego)

4.2. *Nieświadome uczenie się roli rodzicielskiej z biografii własnej*

Polega ono na uczeniu się w sposób nieintencjonalny, niezamierzony, bez świadomości uczenia się. Fragmenty wypowiedzi wskazujące na ten rodzaj uczenia się były obecne w narracjach dwóch badanych kobiet (Patrycji i Heleny). Zachodziło ono indywidualnie oraz w relacji z innymi (tj. rodzicami narratorek). Wiązało się z dokonywaniem refleksji nad tą częścią historii życia, która dotyczyła przeżyć w rodzinie pochodzenia. Obie narratorki wychowały się w rodzinach mierzących się z uzależnieniem od alkoholu rodzica. Badane kobiety wydają się nieświadomie przyjmować w swoim życiu rolę „bohatera rodziny” charakterystyczną dla Dorosłych Dzieci Alkoholików¹. Wykazują się dużą samodzielnością, są niechętnie do przyjmowania pomocy i rady innych przy równoczesnym przekonaniu, że mogą liczyć tylko na siebie, zwłaszcza w zakresie pełnionej roli rodzicielskiej. W biegu swojego życia nie spotkały autorytetów w zakresie rodzicielstwa, więc polegają wyłącznie na sobie. Choć jedna z nich przeszła terapię Dorosłych Dzieci Alkoholików, wydaje się, że nadal tkwi w roli bohaterki, która we własnej rodzinie chce być odpowiedzialna za wszystko. Nie oddaje mężowi kontroli nad wydatkami, samodzielnie podejmuje ważne decyzje dotyczące rodziny i wychowania dzieci.

Ja za wszystko jestem odpowiedzialna: rachunki, itd. Sprawia mi to przyjemność, taka kontrola, więc nie chcę tego oddać, ale też innych działań. (...) jakaś decyzja, np. co do przedszkola, to podjęłam ją sama. (...) myślę, że nikt mi nie radził. Nie miałam takiej osoby, która byłaby moim autorytetem. (Helena, 31 lat; fragment wypowiedzi z autobiograficznego wywiadu narracyjnego)

¹ Rola „bohatera rodziny” przyjmowana przez dziecko w rodzinie z problemem alkoholowym polega na braniu na siebie obowiązków należących do dorosłych. „Bohaterowie rodziny” odpowiadają często za sprzątanie, gotowanie, wychowywanie młodszego rodzeństwa. Poczują się do odpowiedzialności za rodzinę. Są przekonane, że muszą „ratować” rodzinę. Spostrzegane są jako dzieci dzielne, zaradne, zdolne do poświęceń. Dostarczają rodzinie dysfunkcyjnej poczucia dumy i sukcesu. W rzeczywistości, pod maską zaradności może kryć się niezadowolenie z siebie (Polok, 2012).

4.3. Świadome uczenie się roli rodzicielskiej z biografii Innych

To uczenie polega na zamierzonym podejmowaniu refleksji nad biegiem życia innych osób w kontekście stawania się i bycia matką. Zachodzi ono poprzez wspomnianie biografii Innego i refleksję nad nią, współdzielenie doświadczeń z innymi osobami (tj. uczestniczenie w ich życiu) i podejmowanie namysłu nad nimi, doświadczanie skutków postępowania Innego, korzystanie z rad i doświadczenia Innego, wymianę doświadczeń macierzyńskich. Zachodzi ono na podstawie namysłu nad biografią osób bardziej doświadczonych w roli rodziców lub takich, których pełnienie roli rodzicielskiej jest cenione społecznie. Inni to przede wszystkim członkowie najbliższej rodziny (także mężczyźni pełniący rolę ojca), przyjaciele i znajomi, osoby rozpoznawalne (tzw. celebryci), a także osoby znane i przedstawiane jako wzór godny naśladowania (np. osoby uznane za święte). Narratorki doceniały ich postawy rodzicielskie, styl wychowawczy oraz sposób budowania i podtrzymywania więzi i relacji z dzieckiem. Biograficzne uczenie się w tym kontekście wynika z chęci powtórzenia sukcesu wychowawczego Innych. Innym, z którego biografii można się uczyć, jest także własne dziecko.

Jedną z kluczowych sytuacji umożliwiających świadome uczenie się z biografii z osób z bliskiego otoczenia jest podejmowanie namysłu nad błędami życiowymi popełnionymi przez Innych (biografia Moniki, Elżbiety, Aleksandry, Patrycji, Ewy, Martynty, Beaty, Julii, Heleny). Negatywne wzorce zachowań wychowawczych osób znaczących (tj. matki, ojca), których skutki doświadczały narratorki, powodowały, że oceniały je jako błędy, których nie chcą powtarzać. Co więcej, organizowały swoje działania tak, by w wychowaniu własnych dzieci osiągnąć skutki przeciwne. Zachodzi tu więc uczenie się z biografii Innych i dążenie do niepowielania pewnych błędów i porażek życiowych. Szczególne znaczenie w biografii Narratorek miało obserwowanie lub doświadczanie błędów popełnianych przez ich własne matki (biografia Moniki, Elżbiety, Aleksandry, Patrycji, Ewy, Martynty, Małgorzaty, Beaty), które utrwaliły się w pamięci autobiograficznej narratorek i wyznaczały ich cele macierzyńskie.

Moja mama była alkoholiczką i ja miałam do niej całe życie o to żal, że taki nałóg zapanował nad jej życiem i że nas zostawiła. Dla mnie to niewyobrażalne, że można porzucić własne dziecko dla jakiś używek. Nigdy się nie mówi „nigdy”, ale ja wiem, że tego nie zrobię swojemu dziecku. (Patrycja, 27 lat, fragment wypowiedzi z autobiograficznego wywiadu narracyjnego)

Rodzina mojego męża pokazuje mi, jak nie chcę wychowywać dzieci. Oceńm ją jako bardzo opiekuńczą, tak patologicznie. Mój mąż cały czas był wyręczany, mówili mu: „nie rób”, „uważaj”, „ja to zrobię lepiej”. Założyłam sobie, że u mnie będą inne komunikaty. (...) Nauczyłam się, że trzeba robić na odwrót: „spróbuj, najwyżej spadniesz”, „potrafisz”, „umiesz”, „zrób to, najwyżej się oblejesz”. (Helena, 31 lat, fragment wypowiedzi z autobiograficznego wywiadu narracyjnego)

Szczególną sytuacją świadomego uczenia się roli rodzicielskiej z biografii Innych było uczenie się z biografii własnego dziecka (biografia Joanny, Patrycji, Marty, Małgorzaty). Inny jawi się jako „przewodnik” lub „lider zmian” ze względu na moc sprawczą w procesie uczenia się i siłę więzi, która je napędza. Ponieważ bliska relacja z dziećmi i rozpoznawanie ich zmieniających się potrzeb nadają kierunek kształtowaniu się i realizowaniu roli rodzicielskiej przez badane kobiety. Dzieci postrzegane są jako podmioty bezpośrednio kierujące ich działaniami. Ich potrzeby i zachowania powodują reorganizowanie postępowania narratorek. Wyobrażanie sobie biegu dalszego życia dziecka staje się inspiracją do uczenia się, do stawania się „lepszym” rodzicem. Narratorki, wychowując dzieci teraz, myślą o przyszłości i korygują swoje działania rodzicielskie.

Pamiętam, jak była taka sytuacja z Zosią, gdzie musiałam, tak brzydko powiem, naprostować ją trochę. W którymś momencie zabrakło mi argumentów i mówię: „wiesz co, Zosia, jak ja byłam w twoim wieku...”. I ona nie pozwoliła mi dokończyć, bo powiedziała: „ale mama, ja nie jestem tobą”. To nie było nic wielkiego, ale sobie myślę: „no nie, no właśnie nie jesteś”. (Martyna, 35 lat, fragment wypowiedzi z autobiograficznego wywiadu narracyjnego)

Innymi są także osoby spostrzegane jako autorytet. Uczenie się z biografii autorytetów było procesem inicjowanym przez siedem badanych (Beatę, Monikę, Martynę, Julię, Małgorzatę, Helenę, Ewę) i wynikało z potrzeby poszukiwania wzorów do naśladowania.

Coś, co mi utkwiło w pamięci... Jak znajomy ojciec odnosił się do dorosłego syna. (...) nie pamiętam w jakim kontekście, ale on powiedział do niego jak do dziecka, a nie do dorosłego chłopca. Powiedział, że go kocha, sprządał mu buzi w czołko. Byłam taka poruszona, że ojej, ojej, zobacz – nawet teraz łzy w oczach mam. Zobaczyłam, jak te relacje powinny wyglądać. Moja mama sama z siebie nigdy, nigdy mnie nie przytuliła, nie powiedzia-

ła w ten sposób. Jak zobaczyłam, że ten ojciec tak po prostu, przy okazji, on po prostu wyszedł z taką ojcowską miłością, więc zobaczyłam, jak to ma wyglądać, że te dzieci tego naprawdę potrzebują. (Beata, 31 lat; fragment wypowiedzi z I wywiadu)

Wzór Świętej Rodziny. Może codziennie ich nie analizuję, ale pokazało mi to wartość takiego codziennego, cichego życia. Wartości bycia matką, że to jest wartościowe i ma sens. (...) przychodzi mi też do głowy osoba świętej Joanny Beretty Molli. Ona mnie zafascynowała. Nawet jak byłam w narzeczeństwie, to ta kobieta była dla mnie wzorem, takiego wręcz heroicznego bycia mamą. Była przy tym wszystkim taka normalna – miała dzieci, pracę, męża i takie normalne życie, przepełnione różnymi obowiązkami. Potrafiła w tym wszystkim znaleźć drogę do Pana Boga. Żyła życiem, ale było wszystko z Panem Bogiem przeplecione, że została święta. Dla mnie to było takie niesamowite, że potrafiła oddać życie za swoje dziecko. (Ewa, 29 lat, fragment wypowiedzi z autobiograficznego wywiadu narracyjnego)

4.4. *Nieświadome uczenie się roli rodzicielskiej z biografii Innych*

Nieświadome uczenie się roli rodzicielskiej z biografii Innych było obszarem trudnym do uchwycenia w analizowanych wypowiedziach. Widoczne było w biografii Małgorzaty i Ewy. Zachodziło indywidualnie i odnosiło się do nieintencjonalnego kreowania własnej biografii na podstawie biografii własnej matki. Można stwierdzić, że kobiety w sposób nieświadomy powielają niektóre wzorce postępowania prezentowane przez ich matki. W trakcie wywiadu autobiograficznego Małgorzata deklarowała przypuszczenie, że pełni rolę matki w sposób odmienny względem swojej matki. Jednak jej późniejsze wypowiedzi co do m.in. korzystania z pomocy babci wskazują na silne podobieństwa.

Ja nie wiem... ale mi się wydaje, że jestem inną matką, niż moja matka była dla mnie. (...) U nas ciągle siedziała babcia. Nie mam czegoś takiego, żebym pamiętała, że bawię się z mamą. (...) babcia nas dużo bawiła. (...) Jestem chyba trochę leniwą matką (...) Wiele pomaga mi moja babcia – dziecko jej podrzucę, obiad zrobi. Każde dziecko tak podrzucałam na parę godzin do omecki. Ona mi tylko dawała znać, że się obudziło i ja przychodziłam. (Małgorzata, 35 lat, fragment wypowiedzi z autobiograficznego wywiadu narracyjnego)

5. Dyskusja wyników

Rekonstrukcja jednostkowych biografii pozwala stwierdzić, iż proces przygotowania się do pełnienia roli rodzicielskiej rozpoczyna się na długo przed narodzinami własnego dziecka. Biografia (przyszłego) rodzica oraz biografie innych osób odgrywają w tym procesie ważną rolę. Stają się one kontekstem dla podejmowanej refleksji i dla uczenia się, zachodzącego poprzez „autokreacyjne działania podmiotów” (Alheit, 1995, pp. 209). Biograficzne uczenie się roli rodzicielskiej przez matkę wiąże się z sięganiem po wspomnienia zapisane w pamięci autobiograficznej nawet sprzed okresu narodzin własnego dziecka. Biograficzne uczenie się ma bowiem charakter całościowy (Alheit 2011, 2015, Dubas 2011, 2017, Tedder and Biesta, 2009, Mazurek, 2017), co w kontekście prezentowanych badań oznacza z jednej strony permanentne uczenie się powiązane z odgrywaniem roli rodzicielskiej (tj. namysł nad biografią tematyczną, tu: rodzicielską), jak i korzystanie z doświadczeń życiowych rozsianych na całej linii życia, a więc także sprzed okresu stania się rodzicem (tj. namysł nad biografią całościową). Niniejsze badania ujawniły, że istotne znaczenie w kształtowaniu się roli rodzicielskiej matek miały doświadczenia życiowe zdobyte w domu rodzinnym. To właśnie w rodzinie pochodzenia badane pozyskiwały wiedzę dotyczącą macierzyństwa i roli matki, a w okresie dorosłości decydowały, w jakim stopniu chcą powielać znane im wzorce działań. Porównywalne wyniki badań w tym zakresie zostały uzyskane także przez innych badaczy (Belsky, 1984; Cowan, Cowan, 1995; Jones, Prinz 2005; Coleman, Karaker 1998; Rostowska, 1995, 2000; Matuszewska, 2003; Dumas *et al.*, 2005; Macmillan and Kofer, 2005; Plopa, 2008; Farnicka, 2013; Potočárová and Napora, 2018; Cierpka 2013; Durtschi, Soloski and Kimmes, 2017; Oosterman *et al.*, 2019), choć nie dotyczyły one wprost biograficznego uczenia się. Doświadczenia z domu rodzinnego są kluczowe w procesie kształtowania się roli rodzicielskiej matek. Na podstawie prezentowanych tu wyników badań można stwierdzić, iż na tle innych doświadczeń składających się na biografię jawią się jako najważniejsze w procesie stawania się matką.

Analiza zgromadzonego materiału empirycznego została przeprowadzona w odniesieniu do założeń teoretycznych wyjaśniających biograficzne uczenie się w biegu życia (Alheit, 2011, 2015, Dubas, 2010, 2011, Solarczyk-Szwec, 2015, Mazurek, 2017). Przyjęcie tych założeń okazało się trafne, ponieważ uzyskane wyniki badań potwierdzają, iż biografia własna i Innych staje się kontekstem i obszarem uczenia się roli rodzicielskiej (Dubas, 2010, 2011). Warto jednak podkreślić, iż ze względu na to, że rola rodzicielska ściśle wiąże się z biografią rodzinną (zob. np. Kuryś-Szyncel, 2017, Dubas, 2021), jednostkowymi biografiami członków rodziny i autobiografią, trudno jest wskazać granicę pomiędzy uczeniem

się z biografii własnej a uczeniem się z biografii Innych. W kontekście biograficznego uczenia się wskazanie owej granicy nie jest jednak aż tak istotne, gdyż dwa „rodzaje” uczenia się wchodzi w jego skład (Dubas, 2010, 2011). Nawiązując do koncepcji czterech wymiarów biograficznego uczenia się autorstwa Hanny Solarczyk-Szwec (2015), należy podkreślić, iż obszar nieświadomego biograficznego uczenia się w społeczności/społeczeństwie nie ujawnił się w analizowanych narracjach. Nie oznacza to jednak, że taki rodzaj uczenia się nie jest możliwy. Oznacza to jedynie, iż nie jest obecny w narracjach badanych kobiet. Grupa badanych liczyła 15 osób, a zgodnie z założeniami badań jakościowych uzyskanych wyników nie należy generalizować.

Podsumowanie

Problem macierzyństwa jest podejmowany przez reprezentantów wielu dyscyplin i subdyscyplin naukowych, ale najczęściej jest ono rozpatrywane z perspektywy działań podejmowanych przez rodzica względem swojego potomstwa, a więc odnoszą się do wymiaru relacyjnego podczas opieki i wychowania (Bakiera, 2023). W podejmowanych badaniach marginalizowany jest intrapsychiczny aspekt rodzicielstwa, „który dotyczy doświadczania siebie jako rodzica (osobistych nastawień, rodzicielskich aspektów tożsamości, autopercepcji i samooceny)” (Bakiera, 2023, p. 15). Badania prezentowane w tym tekście w pewnym zakresie wpisują się właśnie w tę lukę.

Przeprowadzona analiza zgromadzonego materiału empirycznego pozwoliła stwierdzić, że urodzenie dziecka jest wydarzeniem przełomowym w biografii kobiety (zob. też Kuryś, 2010). Jednocześnie jest to wydarzenie, do którego kobieta przygotowuje się wcześniej, tj. na długo przed zajściem w ciążę bądź narodzinami dziecka, choć czasem dzieje się to w sposób nieintencjonalny i nieświadomy. Jedną z dróg umożliwiających przygotowanie się do odgrywania roli rodzicielskiej jest biograficzne uczenie się. Jest to całościowy proces uczenia się z biografii własnej i Innych, w wymiarze świadomym i nieświadomym, obejmującym różne okresy życia badanych kobiet – od dzieciństwa, przez okres dorastania, po wczesną dorosłość, w której znajdują się badane – czyli obejmuje całe ich dotychczasowe życie. Można jednak stwierdzić, iż proces biograficznego uczenia się roli rodzicielskiej nie kończy się w okresie wczesnej dorosłości, lecz ma swoją kontynuację w kolejnych okresach rozwojowych. Atrybutami roli rodzicielskiej są przecież nieodwracalność, ciągłość i permanentność bycia rodzicem (Bągiel, 2012), co oznacza, że pełnienie roli rodzicielskiej jest nieograniczone czasowo i nie kończy się nawet wtedy, gdy dziecko stanie się pełnoletnie. Odgrywanie roli

matki to okres nieustannych zmian i konieczności adaptacji do nowych warunków, które wynikają choćby z rozwoju dziecka, matki, ojca i całej rodziny. Rodzicielstwo zmienia się wraz z zachodzącymi zmianami w całej rodzinie. Dlatego tak ważne jest permanentne uczenie się w zakresie pełnienia roli rodzica. Biograficzne uczenie się może zachodzić w ramach indywidualnej aktywności oraz z udziałem innych osób/grup społecznych, w sposób zamierzony i uświadomiony bądź przypadkowy. Wnioski płynące z badań mogą być wykorzystywane w procesie przygotowania do małżeństwa i rodzicielstwa, w poradnictwie rodzinnym i terapii.

Data wpłynięcia: 2023-07-27;

Data uzyskania pozytywnych recenzji: 2023-12-15;

Data przesłania do druku: 2024-01-15.

References

- Adamski F. (2002) *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Alheit, P. (1995) 'Biographical learning: Theoretical outline, challenges and contradictions of a new approach in adult education', in P. Alheit et al. (eds) *The biographical approach in European adult education*. Wien: Verband Wiener Volksbildung, p. 57–74.
- Alheit P. (2002) 'Podwójne oblicze' całościowego uczenia się: dwie analityczne perspektywy „cichej rewolucji”, *Teraźniejszość - Człowiek - Edukacja*, 2(18), pp. 55–77.
- Alheit P. (2011) 'Podejście biograficzne do całościowego uczenia się', *Teraźniejszość - Człowiek - Edukacja*, 3(55), pp. 7–21.
- Alheit, P. (2015) 'Teoria biografii jako fundament pojęciowy uczenia się przez całe życie', *Teraźniejszość - Człowiek - Edukacja*, 4(72), pp. 23–36.
- Bakiera L. (2006) 'Rodzina z perspektywy socjologicznej i psychologicznej: ciągłość i zmiana', *Roczniki Socjologii Rodziny XVII*, pp. 101–115.
- Bakiera, L. (2017) 'Doświadczenie rodzicielstwa i doświadczenia rodzicielskie. Propozycja konceptualizacji', *Psychologia Rozwojowa*, 22(2), pp. 15–31. Available at: <https://doi.org/10.4467/20843879PR.17.007.7039>.
- Bakiera L. (2020) 'Parentologia. Próba integrowania wiedzy naukowej o rodzicielstwie', in L. Bakiera (ed.) *Rodzicielstwo. Ujęcie interdyscyplinarne*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, pp. 17–44.
- Bakiera, L. (2013) *Zaangażowane rodzicielstwo a autokreacyjny aspekt rozwoju dorosłych*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.

- Bakiera, L. (2023). Rodzicielstwo w cyklu życia rodziny, in M. Kaźmierczak i A. Lewandowska-Walter (eds.), *Rodzina w cyklu życia – rozwój, zmiana, kryzysy*, pp. 13–33. Wydawnictwo Liberi Libri. <https://doi.org/10.47943/lib.9788363487638>.
- Belsky, J. (1984) 'The determinants of parenting: A process model', *Child Development*, 55, pp. 83–96.
- Błasiak A. (2017) '(Nowy) wymiar rodzicielstwa – wybrane aspekty' in D. Opozda, M. Leśniak (ed.) *Rodzicielstwo w wybranych zagadnieniach pedagogicznych. Pedagogika rodziny w teorii i praktyce*. Lublin: Wydawnictwo Episteme, pp. 19–28.
- Brańpiel, J. (2012). 'Znaczenie przemian społecznych dla współczesnego rodzicielstwa' in J. Brańpiel, B. Górnicka (eds.), *Rodzicielstwo w kontekście współczesnych przemian społecznych*, pp. 13–23). Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Bron, A. (2009) 'Biograficzność w badaniach andragogicznych', *Dyskursy Młodych Andragogów*, 10, pp. 37–54.
- Cierpka A. (2013) *Tożsamość i narracje w relacjach rodzinnych*. Warszawa: Eneteia.
- Coleman PK., Karraker KH. (1998) 'Self-Efficacy and Parenting Quality: Findings and Future Applications', *Developmental Review*, 18, pp. 47–85.
- Cowan C.P., Cowan P.A. (1995) 'Interventions to ease the transition to parenthood: Why they are needed and what they can do', *Family Relations*, 44(4), pp. 412–423.
- Dubas, E. (2011) 'Jak opracowywać materiał narracyjno-biograficzny? (Propozycja)', in E. Dubas and W. Świtalski (eds) *Uczenie się z (własnej) biografii*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego (Biografia i Badanie Biografii, 1), pp. 241–245.
- Dubas, E. (2011) 'Uczenie się z (własnej) biografii – wprowadzenie', in E. Dubas and W. Świtalski (eds) *Uczenie się z (własnej) biografii*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego (Biografia i Badanie Biografii, 1), p. 5–9.
- Dubas, E. (2015a) 'Andragogiczne badania biografii – zakresy, trudności, etyka badacza (wybrane aspekty)', in E. Dubas and J. Stelmaszczyk (eds) *Biografie i uczenie się*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego (Biografia i badanie biografii, 4), p. 31–47. Available at: <https://doi.org/10.18778/7969-451-8.03>.
- Dubas, E. (2015b) 'Biograficzność w kontekście całonocnego uczenia się', in E. Dubas and J. Stelmaszczyk (eds) *Biografie i uczenie się*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego (Biografia i badanie biografii, 2), p. 11–29. Available at: <https://doi.org/10.18778/7969-451-8.02>.
- Dubas, E. (2017) 'Uczenie się z własnej biografii jako egzemplifikacja biograficznego uczenia się', *Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne*, 4(1), pp. 63–87. Available at: <https://doi.org/10.18778/2450-4491.04.05>.
- Dubas, E. (2020) 'W edukacyjnej przestrzeni biografii – biografia jako poznawanie biografii', in E. Dubas and A. Słowik (eds) *W stulecie metody biograficznej. Refleksje i przykłady badań z perspektywy polsko-frankofońskiej*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego (Biografia i Badanie Biografii, 7), pp. 117–126.

- Dubas, E. (2021) 'Wokół biografii rodzinnej i jej badań', in E. Dubas, A. Wąsiński, and A. Słowik (eds) *Biografie rodzinne i uczenie się*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego (Biografia i Badanie Biografii, 8), pp. 15–26.
- Dumas, J.E. et al. (2005) 'Home Chaos. Sociodemographic, Parenting, Interactional, and Child Correlates', *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 34(1), pp. 93–104. Available at: https://doi.org/10.1207/s15374424jccp3401_9.
- Durtschi, J.A., Soloski, K.L. and Kimmes, J. (2017) 'The Dyadic Effects of Supportive Coparenting and Parental Stress on Relationship Quality Across the Transition to Parenthood', *Journal of Marital and Family Therapy*, 43(2), pp. 308–321. Available at: <https://doi.org/10.1111/jmft.12194>.
- Farnicka M. (2013) *Między wyborem a przymusem. Rodzina a sposób radzenia sobie w różnych sytuacjach życiowych*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Giddens A. (2006) *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Golonka-Legut, J. (2015) 'Uczenie się w perspektywie biograficzności. Perspektywa andragogiczna', *Rocznik Andragogiczny*, 22, pp. 101–118. Available at: <https://doi.org/10.12775/RA.2015.005>.
- Gramling, F. L., Carr, L. R. (2004) 'Lifelines: a life history methodology', *Nursing Research*, 53(3), pp. 207–210
- Harwas-Napierła B. (2003) *Rodzina a rozwój człowieka dorosłego*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Havighurst R.J. (1981) *Developmental tasks and education*. New York: Longmans & Green.
- Janicka I. (2006) *Kohabitacja a małżeństwo w perspektywie psychologicznej: studium porównawcze*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Jurgiel-Aleksander A. (2022) 'Biograficzne doświadczanie bycia nauczycielem jako istota kształtowania praktyk całożyciowego uczenia się', *Dyskursy Młodych Andragogów*, 23, pp. 81–95.
- Kawula S. (2005) *Kształty rodziny współczesnej: szkice familologiczne*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Kaźmierska K. (2013) 'Badania biograficzne w naukach społecznych', *Przegląd Socjologii Jakościowej* 9/4, pp. 6–10.
- Kaźmierska K. and K. Waniek (2020) *Autobiograficzny wywiad narracyjny. Metoda, technika, analiza*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Kuryś K. (2010) *Urodzenie pierwszego dziecka jako wydarzenie krytyczne w życiu kobiet i mężczyzn*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Kuryś-Szyncel K. (2017) *Doświadczanie macierzyństwa – przestrzenie biograficznego uczenia się* in E. Włodarczyk (ed.) *W trosce o macierzyństwo*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, pp. 69–82.
- Kuryś-Szyncel, K. (2017) 'Biograficzne uczenie się w perspektywie rodzinnej – systemowe transmisje' in K. Kuryś-Szyncel (ed.) *Rodzinne rekonstrukcje i transmisje w perspektywie biograficznej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, pp. 55–67
- Kwak A. (2005) *Rodzina w dobie przemian. Małżeństwo i kohabitacja*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.

- Kwak A. (2014) *Współczesne związki heteroseksualne: małżeństwa (dobrowolnie bezdzietne), kohabitacje, LAT*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Lalak D. (2010) *Życie jako biografia. Podejście biograficzne w perspektywie pedagogicznej*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie ŻAK.
- Ładyżyński A. (2020) *Życie rodzinne jako szansa rozwoju osobowego z perspektywy pedagogicznej*. Wrocław: Atut Oficyna Wydawnicza.
- Łobocki M. (2011) *Metody i techniki badań pedagogicznych*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Macmillan R. and Kofer R. (2005) ‘Families in the Life Course: Interdependency of Roles, Role Configurations, and Pathways’, *Journal of Marriage and Family*, 67 (4), pp. 858–879.
- Mazurek E. (2017) ‘Biograficzne uczenie się i narracyjne uczenie się – ramy teoretyczne’, *Edukacja Dorosłych*, 1 (76), pp. 51–65.
- Nowak-Dziemianowicz M. (2002) *Doświadczenia rodzinne w narracjach. Interpretacje sensów i znaczeń*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Oosterman, M. et al. (2019) ‘The impact of childhood trauma and psychophysiological reactivity on at-risk women’s adjustment to parenthood’, *Development and Psychopathology*, 31(1), pp. 127–141. Available at: <https://doi.org/10.1017/S0954579418001591>.
- Opozda D. (2017) ‘Zróżnicowane rodzicielstwo – zarys refleksji’ in D. Opozda and M. Leśniak (eds) *Rodzicielstwo w wybranych zagadnieniach pedagogicznych. Pedagogika rodziny w teorii i praktyce*. Lublin: Wydawnictwo Episteme, pp. 19–28.
- Piekarski J. (2006) ‘O drugoplanowych warunkach poprawności praktyki badawczej w pedagogice – perspektywa biografii’ in D. Kubinowski and M. Nowak (eds) *Metodologia pedagogiki zorientowanej humanistycznie*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls, pp. 97–126.
- Płopa M. (2008) *Psychologia rodziny. Teorie i badania*. Kraków: Wydawnictwo Impuls.
- Potočárová, M. and Napora, E. (2018) ‘Przywiązanie i wychowanie w rodzinie a poczucie bezpieczeństwa u dziecka’, in E. Napora, M. Stawiarska-Lietzau, and E. Kornacka-Skwara (eds) *Psychospołeczne aspekty bezpieczeństwa w wymiarze indywidualnym i społecznym*. Częstochowa: Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza w Częstochowie, pp. 13–30.
- Pryszmont-Ciesielska M. (2013a) ‘Mikroświaty macierzyństwa’, *Rocznik Andragogiczny*, pp. 357–366.
- Pryszmont-Ciesielska M. (2013b) (ed.) *Macierzyństwo w relacjach auto/biograficznych i fotografiach kobiet*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Atut – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe.
- Rostowska T. (1995) *Transmisja międzypokoleniowa w rodzinie*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Rostowska T. (2000) ‘System wartości rodziców i dzieci jako zadanie rozwojowe’ in D. Kornas-Biela (ed.), *Rodzina: źródło życia i szkoła miłości*, pp. 217–230. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Schütze F. (2012) ‘Analiza biograficzna ugruntowana empirycznie w autobiograficznym wywiadzie narracyjnym. Jak analizować autobiograficzne wywiady narracyjne’ in K. Kaźmierska (ed.) *Metoda biograficzna w socjologii*. Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS, pp. 141–278.

- Segiet W. (2013) *O związku edukacji z rodziną. Społeczne konteksty i jednostkowe biografie*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Segiet W. (2021) 'Edukacja i biografia. W kręgu wzajemnych znaczeń i wybranych odniesień', *Biografistyka Pedagogiczna*, 6(1), pp. 295–314.
- Slany K. (2002) *Alternatywne formy życia rodzinnego w ponowoczesnym świecie*. Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS.
- Solarczyk-Szwec, H. (2015) 'Cztery ćwiartki biograficznego uczenia się', *Rocznik Andragogiczny*, 22, pp. 119–134. Available at: <https://doi.org/10.12775/RA.2015.006>.
- Sztompka P. (2005) *Socjologia wizualna. Fotografia jako metoda badawcza*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Tedder M. and Biesta G. (2009) 'Uczenie się bez nauczania? Potencjał i ograniczenia biograficznego uczenia się dorosłych; tłum. A. Nizińska, *Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja*, Nr 2(46), pp. 19–35.
- Urbaniak-Zajac D. (1999) 'Wywiad narracyjny na tle innych technik wywiadu', *Edukacja: Studia – Badania – Innowacje*, Tom 4, 68, pp. 29–39.
- Urbaniak-Zajac D. (2011) 'Biograficzna perspektywa badawcza' in E. Dubas and W. Świtalski (eds) *Uczenie się z (własnej) biografii*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, pp. 11–27.
- Wąsiński A. (2011) 'Autokreacja w perspektywie narracji i biograficzności' in E. Dubas and W. Świtalski (eds) *Biografia i badanie biografii. Uczenie się z (własnej) biografii*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, pp. 29–42.
- Wąsiński A. (2018) *Autokreacja małżonków bezdzietnych do wielowymiarowego rodzicielstwa adopcyjnego. Perspektywa pedagogiczno-antropologiczna*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Wąsiński A. (2021) 'Biografie małżeńskie i rodzinne rozpatrywane w perspektywie autokreacji do rodzicielstwa' in E. Dubas, A. Wąsiński, and A. Słowik (eds) *Biografie rodzinne i uczenie się*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego (Biografia i Badanie Biografii, 8), pp. 39–58.

